

חירות

במהלך השבועות הבאים נברר במפגשי יום שלישי את מחשבות היהודים בסוגיית החירות. מגמתנו לעסוק במושג בעיקר בהקשר של תכונת נפש, זהות אישית ולא בסוגיה המעמדית חברתית, אך אי אפשר שלא לפתוח פתח גם לתחום זה. מהי חירות זו שאלה שנשוב ונשאל את עצמנו נפתח בהצעה של וויקיפדיה:

חירות האדם היא עקרון יסוד בחשיבה המדינית והפוליטית, המהווה אנטייתזה לרעיון כי אדם אחד יכול להחשב לרכוש של אדם אחר. לדעת הפילוסוף ג'ון לוק, הזכות לחירות היא אחת מהזכויות הטבעיות של האדם. עקרון חירות האדם קובע כי שלילת החירות מאדם או מקבוצת אנשים היא מעשה בלתי מוסרי הנוגד את הצדק הטבעי, ומכאן קיימת הצדקה כמעט אוטומטית לכל מאבק שמטרתו היא השגת החירות על ידי אלה שהיא נשללה מהם.

האם העובדה שגון לוק מת בשנת 1706 יש לה משמעות? אם אינכם חושבים על דבר הרי שראו נתון זה:

עבודת התקיימה בארצות הברית מאז הקמת האיחוד ב-1776, ועוד קודם לכן בשלוש עשרה המושבות. בעקבות מלחמת האזרחים האמריקנית נאסרה העבדות בחוקה בשנת 1865.

מה העובדה, שביטול לגיטימיות העבדות מופיע בחברות האנושיות רק בשלהי המאה ה-19 אומרת על המין האנושי או על ערך החירות? ראו את מילותיו של האקלברי פין [העושה מבצע הירואי של חילוץ עבד בורח מרודפיו]. ודלו מתוך משקעי התפלות משהו רציני.

מארק טוויין, האקלברי פין (2004), עמ' 129

לא יכולתי לנקות את זה מהמצפון שלי. בשום אופן... לא יכולתי לשבת בשקט במקום אחד. עד אז לא נקלט אצלי מה שאני עושה, אבל עכשיו קלטתי. זה אכל אותי מבפנים יותר ויותר... אבל אתה ידעת שהוא בורח לחופש שלו ואתה יכולת להתור לחוף ולהגיד למישהו... המצפון אומר לי: מה עשתה לך מיס ווטסון המסכנה שאתה מסוגל לראות את הכושי שלה מסתלק מתחת העיניים שלך ולא להגיד אף מילה. מה עשתה לך הזקמה המסכנה שאתה מתנהג אליה כזה מגעיל? התחלתי להרגיש כזה... אומלל שרציתי למות...

על עמדתם העתיקה של היהודים בתחום זה השפיעה כיוון מחשבתה של התורה. כדי להבין את הרדיקליות של כיוון זה, נערך השוואה קצרה בין דיני התורה לחוקי חמורבי.

חמורבי	חוקי חמורבי הינו קודקס החוקים הנרחב ביותר
רפב. אם אמר יאמר העבד אל אדוני לא אדני אתה – והוכיחו עליו כי עבדו הוא, אדניו את אזנו יקצץ.	בין חוקי המזרח הקדמון, 282 חוקים החרוטים על אסטלה מאבן מהמאה השמונה-עשרה לפנה"ס, (זמנו של אברהם אבינו, על פי הכרונולוגיה המקראית, כ-450 שנה לפני שניתנה התורה). חוקרים רבים עמדו על הדמיון שבין חוקי התורה לחוקי חמורבי. חלקם טענו שמקור למגוון חוקים חברתיים [בעיקר המופיעים בפרשת משפטים] הינם חוקי חמורבי. לפני שנתיים + עסקנו בזאת במסגרת לימודנו כאן, יתכן שיש אף דף לימוד בסוגיה. אנו מבקשים ליגוע בשולי הסוגיה בפרשת העבדות והחרות. החוק [האכזרי] של רציעת אזנו של עבד עומד בניגוד למגמת התורה לשמור על בריאות הגוף. והנה מתברר שחוק זה יש לו מקור בחוקי חמורבי. אם כן התורה העתיקה חוק זה מן הקובץ הבבלי – האמנם? קראו והשוו:

שימו לב למספר החוק. את דין הרציעה בתורה ניתן למצוא בפרשת משפטים. מי שיש לו תנ"ך יכול לעיין בשמות פרק כא פסוקים א-ו. מי שאין לו יראה להלן:

שמות פרק כא ה-ו

ואם אמר יאמר העבד אהבתי את אדני את אשתי ואת בני לא אצא חפשי: והגישו אדניו אל האלהים והגישו אל הדלת או אל המזוזה ורצע אדניו את אזנו במרצע ועבדו לעלם:

איזה חוק יותר הגיוני? מהו המניע של התורה לחוק שלה? אפשר למצוא רמז לכך בהשוואה נוספת בדיני העבדים.

חמורבי

טו. כי יוציא איש עבד היכל או שפחת היכל או שפחת עניים או עבד עניים את שער העיר מות יומת. טז. כי יאסף איש אל ביתו עבד היכל... ולמצות שר ההיכל לא הוציאו מביתו. בעל הבית הזה מות יומת. יז. כי ימצא איש עבד בורח... והביאו אל אדוניו. בעל העבד יתן לו שני שקל כסף.

מהן הוראות התורה במצבים דומים?

דברים פרק כג טז

לא תסגיר עבד אל אדניו אשר ינצל אליך מעם אדניו: (יז) עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר באחד שעריך בטוב לו לא תוננו:

מה זה מלמד על עמדת התורה בסוגיית חירות האדם? האם זה באמת אומר משהו בתחום זה? האם ניתן להעלות על הדעת שהתורה כצו עליון - במשנה משפטית דתית, מעודדת את חירות האדם? האין סתירה מובנית בין חירות לדת? או בלשון ממוקדת יותר: האם נכון ש:

שְׂאִין לְךָ בֶן חוֹרִין אֶלָּא מִי שְׁעוֹסֵק בְּתַלְמוּד תּוֹרָה?

במבט ראשוני האדם הדתי נושא עול. חובתו הראשוני היא הציות והמשמעת ומעלתו הגדולה היותו עושה את רצון קונו, הלא כך דורשת המשנה:

אבות פרק ב' משנה ד.

הוא הִיָּה אומר, עֲשֵׂה רְצוֹנוֹ כְּרְצוֹנְךָ, כְּדִי שְׂיַעֲשֶׂה רְצוֹנְךָ כְּרְצוֹנוֹ. בְּטֵל רְצוֹנְךָ מִפְּנֵי רְצוֹנוֹ, כְּדִי שְׂיִבְטֵל רְצוֹן אֲחֵרִים מִפְּנֵי רְצוֹנְךָ.

עשיית הרצון וביטולו בפני האל הם האתגר והדרישה הדתית הבסיסית והעמוקה. האם בתוך עולם שאלו הם ערכי המרכזיים יש ערך לחרות? האם ערך זה יכול למצוא מקום במלאות הדתית? התשובה לשאלה זו היא כן! אלא שפרשני הדורות, כל אחד לפי החינויות שהוא מצא בערך החירות, מיקם אותה במקום שונה. נבחן את הגישות מן הקל אל הכבד - או שמא יש לומר מן החרות הקלילה אל החירות העמוקה.

פתרון ראשון - חירות היחסית - העבדות המשחררת.

הרב ד"ר י' אפשטיין - רעיון החירות בהלכות הפסח - בתוך מעיינות מאסף לעניני חינוך - פסח חג הפסח הינו... חג זכרון להשגת החירות בידי עם שחי בשעבוד אכזרי במשך מאות שנים... אולם חג הפסח אינו חג זכרון בלבד. מאז ליל גושן... היה חג הפסח לבני עמנו חג התקדשות לרעיון החרות, חג של נכונות מתוך שמחה לשאת את עוד החירות למענם ולמען העולם כולו... המושג 'חירות', על פי היהדות, אינו מכון רק לשיחרור מעול כפיה חיצונית, המאפשר לאדם לנהוג ככל מאוויי לבו. דרך זו תוביל בהכרח לאנארכיה ולהפקרות ולפיכך, בסופו של דבר, כפי שלקח ההיסטוריה מורה לנו לנסיגה בידעין ולכניעה מרצון

לשיעבוד מחודש. חירות חומרית חייבת לעבור בכור היתוך של פיקוח עצמי. אחרת לא תוכל להתקיים. חירות שמטילה על עצמה הגבלות, עשויה להיות סולם להתעלות האנושות לקראת קידמה, בה בשעה שהפקרות אינה אלא אות לגזר דין מוות על החירות, מעין כרוז המקדש פני שיעבוד מחודש. האדם מטבע ברייתו יצור בודד וחלש, זקוק לשררה – עליה יוכל להסתמך בבקשו הדרכה וישע, ממנה יוכל לצפות להגנה מפני אויבו. לפיכך הריהו בא להשתעבד למדינה תובענית כל יכולה, נכנע לכל ציוויה או פונה אל ה', נכנע לכל ציוויו, שאך בהם ימצא חירות מושלמת, אושר ושמחת אמת. זוהי הבחירה הבלתי נמנעת הנצבת בפני כל אדם. הננו בהכרח 'עבדי ה' או 'עבדי פרעה'...

מה חידושו בתפיסת החירות? מהם נימוקיו לחשיבות הגבלת החירות? אז מהי לדעתו החירות האמיתית?

הרב אלכסנדר שפרן – החירות – בתוך מעיינות

החירות היא ביטוי לעצמאותו ולשלמותו של האדם... אדם קשור לטבע, אך אנו עבד לו. אין הוא יכול לפרוק מעליו את חוקי הטבע, אבל הוא יכול לשלוט בהם... החירות אינה נקנית בשבילו על ידי אחרים... החירויות הבאות לספק את צרכיו החומריים, הזמניים, של בן תמותה יכולות להיות מושגות. אך החירות אשר עוז לה באלוקים... השואפת להלאה ממצבי הטבע, למעלה מעמדתו הבלתי יציבה של האדם בחברה – חירות זו אינה מושגת לעולם... האדם כשלעצמו, החברה כשהיא לעצמה, אינן מסוגלים להשיג חירות זו, מקורה באין-סוף... ובו גם קיומה. האדם המבקש אותה ימצאנה בקבלו עליו עול מלכות שמים. בהיותו עבד ה' מושלם, אין הוא נתון עוד בסכנה להיפך עבד לעבדים או עבד ליצרו, הוא יהיה חופשי כדברי ריה"ל:
עבְדִי זְמַן עֲבָדִי עֲבָדִים הֵם
עֲבָד ד' הוּא לְבַד חֻפְשִׁי.
עַל כֵּן בְּבִקְשׁ כָּל אָנוּשׁ חֻלְקוּ -
חֻלְקֵי ד' אִמְרָה נְפִשִׁי.

מה מוסיף שפרן על קודמו? להיכן הם לוקחים את החירות? כיצד לדעתם מיושבת הסתירה בין הנאמנות הדתית לבין ערך החירות? היש לכם ביקורת על פרשנות זו? ראו רעיון הפוך שאולי תורם משהו ליושר:

על פי אור הגנוז למרטין בובר

אמר המתנגד לרבם של חסידים:
'להיות אדמו"ר [מנהיג של חסידים], אינה אלא תאוה ככל התאוות שבעולם'.
הציץ עליו הצדיק בעיניו הטובות, ששביב של ערמומיות שפוך בהם, ואמר בחיך קטן:
'צודק אתה ר' יהודי. אבל תאוה זו של צדיקות אינה מושגת אלא רק כשבורים את כל התאוות כולם'....

אולי תוספת קצת יותר קונבנציונאלית תבהיר את ערך ההשלמה:

אבות פרק ג

(ה) רַבִּי נְחוּמְיָא בֶּן הַקָּנָה אָמַר, כָּל הַמְקַבֵּל עָלָיו עַל תּוֹרָה, מְעַבְרִין מִמֶּנּוּ עַל מַלְכוּת וְעַל דְּרַךְ אֶרֶץ. וְכָל הַפּוֹרֵק מִמֶּנּוּ עַל תּוֹרָה, נוֹתְנִין עָלָיו עַל מַלְכוּת וְעַל דְּרַךְ אֶרֶץ:

לפי מה שלמדנו עד כה מהו העול המוסר ממי שנותן על עצמו עול תורה? ובכל אופן, האם השתכנענו שיש כאן בלב החיים הדתיים מקום לערך החירות?

חירות

במהלך השבועות הבאים נברר במפגשי יום שלישי את מחשבות היהודים בסוגיית החירות. מגמתנו לעסוק במושג בעיקר בהקשר של תכונת נפש, זהות אישית ולא בסוגיה המעמדית חברתית, אך אי אפשר שלא לפתוח פתח גם לתחום זה. מהי חירות זו שאלה שנשוב ונשאל את עצמנו נפתח בהצעה של וויקיפדיה:

חירות האדם היא עקרון יסוד בחשיבה המדינית והפוליטית, המהווה אנטייתזה לרעיון כי אדם אחד יכול להחשב לרכוש של אדם אחר. לדעת הפילוסוף ג'ון לוק, הזכות לחירות היא אחת מהזכויות הטבעיות של האדם. עקרון חירות האדם קובע כי שלילת החירות מאדם או מקבוצת אנשים היא מעשה בלתי מוסרי הנוגד את הצדק הטבעי, ומכאן קיימת הצדקה כמעט אוטומטית לכל מאבק שמטרתו היא השגת החירות על ידי אלה שהיא נשללה מהם.

האם העובדה שגון לוק מת בשנת 1706 יש לה משמעות? אם אינכם חושבים על דבר הרי שראו נתון זה:

עבודת התקיימה בארצות הברית מאז הקמת האיחוד ב-1776, ועוד קודם לכן בשלוש עשרה המושבות. בעקבות מלחמת האזרחים האמריקנית נאסרה העבדות בחוקה בשנת 1865.

מה העובדה, שביטול לגיטימיות העבדות מופיע בחברות האנושיות רק בשלהי המאה ה-19 אומרת על המין האנושי או על ערך החירות? ראו את מילותיו של האקלברי פין [העושה מבצע הירואי של חילוץ עבד בורח מרודפיו]. ודלו מתוך משקעי התפלות משהו רציני.

מארק טוויין, האקלברי פין (2004), עמ' 129

לא יכולתי לנקות את זה מהמצפון שלי. בשום אופן... לא יכולתי לשבת בשקט במקום אחד. עד אז לא נקלט אצלי מה שאני עושה, אבל עכשיו קלטתי. זה אכל אותי מבפנים יותר ויותר... אבל אתה ידעת שהוא בורח לחופש שלו ואתה יכולת להתור לחוף ולהגיד למישהו... המצפון אומר לי: מה עשתה לך מיס ווטסון המסכנה שאתה מסוגל לראות את הכושי שלה מסתלק מתחת העיניים שלך ולא להגיד אף מילה. מה עשתה לך הזקמה המסכנה שאתה מתנהג אליה כזה מגעיל? התחלתי להרגיש כזה... אומלל שרציתי למות...

על עמדתם העתיקה של היהודים בתחום זה השפיעה כיוון מחשבתה של התורה. כדי להבין את הרדיקליות של כיוון זה, נערך השוואה קצרה בין דיני התורה לחוקי חמורבי.

חמורבי	חוקי חמורבי
רפב. אם אמר יאמר העבד אל אדוני לא אדני אתה – והוכיחו עליו כי עבדו הוא, אדניו את אזנו יקצץ.	חוקי חמורבי הינו קודקס החוקים הנרחב ביותר בין חוקי המזרח הקדמון, 282 חוקים החרוטים על אסטלה מאבן מהמאה השמונה-עשרה לפנה"ס, (זמנו של אברהם אבינו, על פי הכרונולוגיה המקראית, כ-450 שנה לפני שניתנה התורה). חוקרים רבים עמדו על הדמיון שבין חוקי התורה לחוקי חמורבי. חלקם טענו שמקור למגוון חוקים חברתיים [בעיקר המופיעים בפרשת משפטים] הינם חוקי חמורבי. לפני שנתיים + עסקנו בזאת במסגרת לימודנו כאן, יתכן שיש אף דף לימוד בסוגיה. אנו מבקשים ליגוע בשולי הסוגיה בפרשת העבדות והחרות. החוק [האכזרי] של רציעת אזנו של עבד עומד בניגוד למגמת התורה לשמור על בריאות הגוף. והנה מתברר שחוק זה יש לו מקור בחוקי חמורבי. אם כן התורה העתיקה חוק זה מן הקובץ הבבלי – האמנם? קראו והשוו:

שימו לב למספר החוק. את דין הרציעה בתורה ניתן למצוא בפרשת משפטים. מי שיש לו תנ"ך יכול לעיין בשמות פרק כא פסוקים א-ו. מי שאין לו יראה להלן:

שמות פרק כא ה-ו

ואם אמר יאמר העבד אהבתי את אדני את אשתי ואת בני לא אצא חפשי: והגישו אדניו אל האלהים והגישו אל הדלת או אל המזוזה ורצע אדניו את אזנו במרצע ועבדו לעלם:

איזה חוק יותר הגיוני? מהו המניע של התורה לחוק שלה? אפשר למצוא רמז לכך בהשוואה נוספת בדיני העבדים.

חמורבי

טו. כי יוציא איש עבד היכל או שפחת היכל או שפחת עניים או עבד עניים את שער העיר מות יומת. טז. כי יאסוף איש אל ביתו עבד היכל... ולמצות שר ההיכל לא הוציאו מביתו. בעל הבית הזה מות יומת. יז. כי ימצא איש עבד בורח... והביאו אל אדונו. בעל העבד יתן לו שני שקל כסף.

מהן הוראות התורה במצבים דומים?

דברים פרק כג טז

לא תסגיר עבד אל אדניו אשר ינצל אליך מעם אדניו: (יז) עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר באחד שעריך בטוב לו לא תוננו:

מה זה מלמד על עמדת התורה בסוגיית חירות האדם? האם זה באמת אומר משהו בתחום זה? האם ניתן להעלות על הדעת שהתורה כצו עליון - במשנה משפטית דתית, מעודדת את חירות האדם? האין סתירה מובנית בין חירות לדת? או בלשון ממוקדת יותר: האם נכון ש:

שְׂאִין לְךָ בֶן חוֹרִין אֶלָּא מִי שְׁעוֹסֵק בְּתַלְמוּד תּוֹרָה?

במבט ראשוני האדם הדתי נושא עול. חובתו הראשוני היא הציות והמשמעת ומעלתו הגדולה היותו עושה את רצון קונו, הלא כך דורשת המשנה:

אבות פרק ב' משנה ד.

הוא הִיָּה אומר, עֲשֵׂה רְצוֹנוֹ כְּרְצוֹנְךָ, כְּדִי שִׁיעֲשֶׂה רְצוֹנְךָ כְּרְצוֹנוֹ. בְּטֵל רְצוֹנְךָ מִפְּנֵי רְצוֹנוֹ, כְּדִי שִׁיבְטֵל רְצוֹן אֲחֵרִים מִפְּנֵי רְצוֹנְךָ.

עשיית הרצון וביטולו בפני האל הם האתגר והדרישה הדתית הבסיסית והעמוקה. האם בתוך עולם שאלו הם ערכי המרכזיים יש ערך לחרות? האם ערך זה יכול למצוא מקום במלאות הדתית? התשובה לשאלה זו היא כן! אלא שפרשני הדורות, כל אחד לפי החינויות שהוא מצא בערך החירות, מיקם אותה במקום שונה. נבחן את הגישות מן הקל אל הכבד - או שמא יש לומר מן החרות הקלילה אל החירות העמוקה.

פתרון ראשון - חירות היחסית - העבודת המשחררת.

הרב ד"ר י' אפשטיין - רעיון החירות בהלכות הפסח - בתוך מעיינות מאסף לעניני חינוך - פסח

חג הפסח הינו... חג זכרון להשגת החירות בידי עם שחי בשעבוד אכזרי במשך מאות שנים... אולם חג הפסח אינו חג זכרון בלבד. מאז ליל גושן... היה חג הפסח לבני עמנו חג התקדשות לרעיון החרות, חג של נכונות מתוך שמחה לשאת את עוד החירות למענם ולמען העולם כולו...

המושג 'חירות', על פי היהדות, אינו מכון רק לשיחרור מעול כפיה חיצונית, המאפשר לאדם לנהוג ככל מאוויי לבו. דרך זו תוביל בהכרח לאנארכיה ולהפקרות ולפיכך, בסופו של דבר, כפי שלקח ההיסטוריה מורה לנו לנסיגה בידעין ולכניעה מרצון

לשיעבוד מחודש. חירות חומרית חייבת לעבור בכור היתוך של פיקוח עצמי. אחרת לא תוכל להתקיים. חירות שמטילה על עצמה הגבלות, עשויה להיות סולם להתעלות האנושות לקראת קידמה, בה בשעה שהפקרות אינה אלא אות לגזר דין מוות על החירות, מעין כרוז המקדש פני שיעבוד מחודש. האדם מטבע ברייתו יצור בודד וחלש, זקוק לשררה – עליה יוכל להסתמך בבקשו הדרכה וישע, ממנה יוכל לצפות להגנה מפני אויבו. לפיכך הריהו בא להשתעבד למדינה תובענית כל יכולה, נכנע לכל ציוויה או פונה אל ה', נכנע לכל ציוויו, שאך בהם ימצא חירות מושלמת, אושר ושמחת אמת. זוהי הבחירה הבלתי נמנעת הנצבת בפני כל אדם. הננו בהכרח 'עבדי ה' או 'עבדי פרעה'...

מה חידושו בתפיסת החירות? מהם נימוקיו לחשיבות הגבלת החירות? אז מהי לדעתו החירות האמיתית?

הרב אלכסנדר שפרן – החירות – בתוך מעיינות

החירות היא ביטוי לעצמאותו ולשלמותו של האדם... אדם קשור לטבע, אך אנו עבד לו. אין הוא יכול לפרוק מעליו את חוקי הטבע, אבל הוא יכול לשלוט בהם... החירות אינה נקנית בשבילו על ידי אחרים... החירויות הבאות לספק את צרכיו החומריים, הזמניים, של בן תמותה יכולות להיות מושגות. אך החירות אשר עוז לה באלוקים... השואפת להלאה ממצבי הטבע, למעלה מעמדתו הבלתי יציבה של האדם בחברה – חירות זו אינה מושגת לעולם... האדם כשלעצמו, החברה כשהיא לעצמה, אינן מסוגלים להשיג חירות זו, מקורה באין-סוף... ובו גם קיומה. האדם המבקש אותה ימצאנה בקבלו עליו עול מלכות שמים. בהיותו עבד ה' מושלם, אין הוא נתון עוד בסכנה להיפך עבד לעבדים או עבד ליצרו, הוא יהיה חופשי כדברי ריה"ל:
עבְדִי זְמַן עֲבָדִי עֲבָדִים הֵם
עֲבָד ד' הוּא לְבַד חֻפְשִׁי.
עַל כֵּן בְּבִקֵּשׁ כָּל אָנוּשׁ חֻלְקוֹ -
חֻלְקֵי ד' אִמְרָה נְפִשִׁי.

מה מוסיף שפרן על קודמו? להיכן הם לוקחים את החירות? כיצד לדעתם מיושבת הסתירה בין הנאמנות הדתית לבין ערך החירות? היש לכם ביקורת על פרשנות זו? ראו רעיון הפוך שאולי תורם משהו ליושר:

על פי אור הגנוז למרטין בובר

אמר המתנגד לרבם של חסידים:
'להיות אדמו"ר [מנהיג של חסידים], אינה אלא תאוה ככל התאוות שבעולם'.
הציץ עליו הצדיק בעיניו הטובות, ששביב של ערמומיות שפוך בהם, ואמר בחיך קטן:
'צודק אתה ר' יהודי. אבל תאוה זו של צדיקות אינה מושגת אלא רק כשבורים את כל התאוות כולם'....

אולי תוספת קצת יותר קונבנציונאלית תבהיר את ערך ההשלמה:

אבות פרק ג

(ה) רַבִּי נְחוּמְיָא בֶּן הַקָּנָה אָמַר, כָּל הַמְקַבֵּל עָלָיו עַל תּוֹרָה, מְעַבְרִין מִמֶּנּוּ עַל מַלְכוּת וְעַל דְּרַךְ אֶרֶץ. וְכָל הַפּוֹרֵק מִמֶּנּוּ עַל תּוֹרָה, נוֹתְנִין עָלָיו עַל מַלְכוּת וְעַל דְּרַךְ אֶרֶץ:

לפי מה שלמדנו עד כה מהו העול המוסר ממי שנותן על עצמו עול תורה?
ובכל אופן, האם השתכנענו שיש כאן בלב החיים הדתיים מקום לערך החירות?